

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter

Jahr: 1750

Kollektion: Zoologica

Digitalisiert: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen

Werk Id: PPN369547365

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369547365>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369547365>

LOG Id: LOG_0187

LOG Titel: Caput Quadragesimum Septimum. Liliium Indicum. Casse zelan. - Seven en Veertigste Hoofdstuk. De Indische Lelie

LOG Typ: chapter

Übergeordnetes Werk

Werk Id: PPN369544501

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN369544501>

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369544501>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

Hic panis adhuc calidus sine suspicione veniebat in manus fervorum & canum, qui eum comedebant, & licet radix jam esset exempta, omnes tamen vehementer vomebant, ita ut Oxymel ex iis non fit compositum. Novi tamen quosdam incolas iis uti interne, ipsarum frustulum masticantes, ac succum deglutientes, si quosdam malignos pisces vel Cancros comederint, a quibus *Maback*, h. e. anxii & vertiginosi sunt, ut vomant.

Folia Calappi oleo oblinita cum & sine Curcuma, & supra ignem calefacta & flaccida, magnis & duris inponuntur anthracibus & furunculis, quod vulgare est malum apud incolas, & difficile curatur, quum multa habeant foramina ad oras, per quæ verum ac primarium ulcus integrum manet, quod hæc folia aperiant & maturant. Dein vero, ut apertura in eo fiat, defectu Chirurgi, lamella hujus fumitur radicis, quæ parum contunditur, & plana redditur, atque inponitur Emplastro Basilico, ipsique applica, intra sex vel octo horarum spatium sine dolore apertum erit ulcus, dein radix tollitur & abjicitur, ac porro per emplastrum solummodo curatur.

Folia eodem modo calefacta inponuntur tumido & indurato seroto, ut emolliatur, quidam indigeni venatores volunt etiam ejus radicem in cibo canibus venaticis exhibere, ut inde alacres & in feram audaces sint, cujus tamen successum vereor, quum expertus fuerim canes inde vomere, quin vellent canum stomachos depurare, ut appetitum in feras haberent.

Tabula Septuagesima

Ad Figuram primam *Cepam* exhibet *silvestrem*.
Figura secunda *Lilium* denotat *Favanicum*, quod est Narcissus Ceylanicus, flore albo hexagono, odorato *Commel. H. Amst. part. 1. pag. 75. Tab. 38* & *Lilio-Narcissus Indicus*; flore albo, hexagono *Plukn. Almag. pag. 220.* & *Tbes. Zeyl. pag. 142.* ubi vide reliqua.

CAPUT QUADRAGESIMUM SEPTIMUM.

Lilium Indicum. Casse zelan.

Priori quoque Toxicariæ hæc adfinis est planta; quam Europæi nostrates male pro Lilio habent; ac sic vocant; solummodo ex foliorum quadam similitudine.

Radix vero ejus est rotundus bulbus, instar *Cepæ Zurattensis*, durus, & solidus, externe similibus pelliculis obductus, aliquando unicus, aliquando geminus supra sese invicem, sed unus semper minor est altero, plurimi vero unam alteramve gerunt appendicem ad latus instar lamellarum crassarum, quæ tempore excrescunt, si primaria perit radix, planta sese propagat inferius per multas fibrillas instar *Cepæ*.

Folia sine pedunculis ex ipsis excrescunt radicibus, atque per arcus sese in orbem dispergunt; optime referentia illa *Liliorum* alborum, sed longiora sunt; nec tam sinuosa, a duodecim ad septendecim & octodecim pollices longa, uno latiora, superne parum concava instar canalıs, ac flavescencia.

Ex horum centro bini tresve excrescunt caules; vix palmam alti, quorum quivis longum, acutum, & angulosum sustinet caput, ex quo albus excrescit flos, non multum cum illo *Lilii* conveniens, sed potius cum illo *Moly* vel *Radice Toxicariæ* quadrans; constat enim ex sex longis & angustis petalis, ultra digitum longis, ac semi latis, ad oras circinnatis, inferius in acutum desinens saccum.

In centro totidem locantur alba stamina, inferiore parte arte petalis adcumbentia, atque inde introflexa instar corniculorum, quodvis vero flavescentem gerit antheram, in horum centro autem alterum longius & rectius locatur simplex pistillum. Priora sex stamina ad tertiam circiter partem inferius connexa sunt per tenues lamellas instar pedum *Anatum*, atque hæc lamellæ inter bina cornicula binas habent lacinijs seu apices, qui character huic flori proprius est, ac porro sine notabili odore; vel potius parum fætet.

Dit warme broodje geraakte zonder agterdocht in banden van de slaven en bonden, zynde de wortel al uitgenomen, die het opaten, en allegader lustig aan het braken zyn geraakt, maar het Oxymel is daar van niet gemaakt. Egter weet ik, dat ze sommige Inlanders gebruiken binnens lyf, een stukje daar van kauwende, en den sap inzwelgende, als zy eenige kwaadaardige vissen en krabben gegeten hebben, daar van zy *Maback*, dat is, benaauwt en duizelig werden, om aan 't braken te geraken.

De bladeren met *Calappus-oly* gesmeert met en zonder *Curcuma*, en over 't vuur slap gemaakt, werden op groote en harde Bloedzweeren en Negenooogen gelegd, een gemeene plage onder de Inlanders, en moejelyk om te geneezen, om dat ze met veele gaten aan de kanten opbreken; waar door den regten hoofdzweer geheel blyft, derwelke dan deze bladeren optrekken en rypen. Daar na om een opening daar in te maken; by gebrek van een Chirurgy, neemt men een schyffe van deze wortel, kneust en stoot 't zelve een weinig, plakt het op een *Basilicum-pleister*; en legt het daar op, zoo zal het binnen ses of agt uren zonder pyn een opening maken; daar na snyt men de wortel weg; en geneest het vervolgens met andere pleisters.

De bladeren op dezelve manier warm gemaakt, bind men ook op de gezwolle en verhardde kloozaak, om dien te verzagten. Sommige Inlandse Jagers willen deze wortelen ook hunne jagtbonden in de kost geven; om daar door graag en verbit op 't wilt te werden, aan welkers succes ik twyffele; dewyl ik bevonden heb dat ze de bonden doet braken, of zy moesten der bonden magen willen scheuren, om appetyt tot het wilt te krygen.

De Seventigste Plaat

Vertoont in de eerste Figuur de wilde *Ajuin*. De tweede Figuur wyft aan den *Javaansche Lely*, welke is de Ceylonse Narcissus, met een witte seshoekige riekende bloem; van *Commel. Hort. Amst. part. 1. pag. 75. Tab. 38.* en Indische *Lilio Narcissus*, met een witte seshoekige bloem, van *Plukn. Almag. pag. 220.* en de *Tbes. Zeyl. pag. 142.* alwaar het overige ziet.

SEVEN EN VEERTIGSTE HOOFDSTUK.

De Indische Lelie.

Uit de maagschap van de voorgaande Toxicaria is ook dit kruid, 't welk onze Europeanen kwalijk voor een Lely aanzien, en ook zoo noemen; alleenlyk uit eenige gelykenisse der bladeren.

De wortel is een ronde bol; gelyk een *Suratsche Ajuin*, hard en massief; buiten met diergelyke vellekens bekleed, zomtyds bestaat by uit een enkele bol; zomtyds uit een dubbele, boven malkander, dog de eene is altyd kleinder, maar de meesten hebben een of twee aanwaffen ter zyden, als dikke schilferen, die met 'er tyd groot werden; als de hoofdwortel vergaat, en de plante voortzatten, beneden met veele vazelingen; gelyk *Ajuin*.

De bladeren komen zonder steelen uit de wortelen zelfs voort; en breiden baar met hogen in de ronde uit; zeer wel na die van witte Lelien gelykende, dog zyn langer, en zoo niet gefronst, van twaalf tot zeventien en agtien duimen lang; ruim een breed; boven wat bol als een geute; en geel-groen.

Uit de midden komen twee of drie steelen, schaars een hand hoog; ieder draagt een lange spitse en kantige knop, waar uit een witte bloeme werd, de Lelie weinig gelykende, maar beter het *Moly* of *Radix Toxicariæ*, want ze bestaat uit zes lange en smalle bladeren, ruim een vinger lang, en een halve breed; aan de einden omgekrult; beneden in een spitse zak toeloopende.

Binnen staan even veele witte draden, met hun onderste dicht tegen de bladeren leggende, en van daar inwaarts gekromt als boorentjes, dragende ieder een geelagtig balkje, in midden staat een andere regter draad, zonder balkje. De voorige zes draden zyn omtrent de onderste derdepart met dunne vellekens aan malkander vast, gelyk Eende-pooten, en gemelde vellekens hebben tusschen de twee boorentjes nog twee snibbelen of spitsen, een merkteeken deze bloemen eigen, voorts zonder merkelyken reuk; of een weinig na den wuilen trekkende.

Post florem emarcidum ex capitulo, cui flos infidet, fructus excrefcit, qui trigonus est, feu ex tribus segmentis compositus, ac tribus fulcis distinctus, magnitudine filia nucis Avellanæ, cum residuo floris superinposito, fere instar granorum Cataputiæ. Fructus hic potissimum viridis est, sed si fumeum contraxerit colorem, plerumque in tria dehifcit segmenta, emittens nigrum & arenosum semen, quod tamen non progerminat.

Radix interne alba est, & composita ex crassis lamellis instar Cepæ, paulo acrior & amarior radice Toxicaria, cæterum cum hac conveniens, odoris gravis & nauseosi.

Flos cito progerminat in initio mensis Novembris, nec ultra unum alterumve diem apertus est, ac porro per totum anni tractum nil nisi folia profert hæc planta.

Nomen. Latine *Lilium Indicum*; ex vulgari opinione, melius *Toxicaria minor* vocaretur. Javanice *Brambang utan*, h. e. *Cepa silvestris*. Baleyice *Casse selan*. Sineses in Malacca habitantes sua lingua id vocant *Batsjang kiang*, feu Malaice *Liat sabari*, Belgice *ziet maar een dag*, h. e. *Unius diei conspectus*, forte quum flos per unicum modo conspiciatur diem, ac sic pro *Ephemero* vel *Colchico* haberi possit.

Locus. Copiose crescit in Java, Baleya, & circa Malaccam sponte, ad humiles magnorum fluminum ripas, inque aliis declivibus & humidis locis. Inde per radices feu bulbos in Amboinam delatum est, ubi satis læte crescit in arenis mollibus, & ex arena nigra præparatis, sponte sese propagans per bulbulos. Cæterum Amboinensibus ignotum est.

Ufus ejus nullus huc usque innotuit, quum in regionibus, in quibus sponte crescit, haud multum æstimatur. Videtur autem radices feu bulbos malignæ ac venenatæ esse naturæ, in Malacca enim canes per eos enecant, quum ipsorum cibis eos admisceant, unde dentes ipsorum elabuntur, ita ut dein moriantur, quam ob causam *Colchicum Gallis Mort au chien*, h. e. canum mors dicitur.

In Java duplex est, una planta albos, altera flavos gerens flores, atque hæc multo perniciosior est, & canes enecat, si ipsorum cibis admisceatur. Alba in hortis etiam colitur, quum ejus folia adhibeantur ad refrigerans Bobori unguentum, quod externe inlinitur, ad ardorem aliquem extrahendum, quodque componitur ex Tammobore, quod est Curcuma major, Lampoejang, & Cepa.

Quæ hic in Amboinam translata est, flores gerit plerumque in initio Novembris subito ac magna copia, atque bini plerumque caules ex unico progerminant bulbo, quorum quivis unicum modo profert, per unicum tantum diem. Cæterum bis terve aliquando flocet in anno, sed non nisi Novembri.

Javani ejus fumunt folia, quæ supra ignem flaccescent, ipsorumque succum auribus instillant, per quem surditas curatur.

Na't verwelken van de bloem, werd uit het knopje, daar de bloem op staat, de vrugt, dewelke is driezydig, of van drie deelen gemaakt, en met drie voorens onderscheiden, in de grootte van een gepelde Hasenoot, met een resistente snebbe van de bloem boven op, schieer als de korrels van Cataputia. Zy blyft meest groen, dog rookverwig geworden zynde, gaat ze in drie deelen van malkander, uitwerpende een zwart zandig zaad, 't welk egter niet opgaat.

De wortel is van binnen wit, en gemaakt van dikke schubben, als in de Ajuin, dog wat scherper, en bitterder als de Spatwortel, anders met die wel overeenkomende, van een zware en walgagtige reuk.

De bloem komt schieelyk voort in 't begin van November, staat boven een dag niet geopent, en voorts het gebeele jaar met niets dan bladeren beladen.

Naam. In 't Latyn *Lilium Indicum*; na 't gemeene gevoelen; beter zoude men 't *Toxicaria minor* noemen; op Java Brambang utan, dat is wilde Ajuin; op 't Baleits Casse selan. De Chineesen op Malacca woonagtig, noemen 't in hunne taal Batsjang kiang, of in 't Maleits Liat sabari; in 't Duits Ziet maar eenen dag; misschien om dat men de bloeme maar eenen dag ziet, en zoo zoude men een *Ephemero* of *Colchicum* daar van kunnen maken.

Plaats. Het wast overvloedig op Java, Baly, en omtrent Malacca van zelfs in 't wylt, omtrent de lage oevers van groote rivieren, en op andere lage en vogtige landen. Van daar is het met de wortelen hier in Amboina gebragt, daar het redelyk veel opkomt op mulle en zwartzandige bedden, vermeerderende zig van zelfs door de afzettels der wortelen. By de Amboineesen is het onbekent.

Gebruik. Daar van is nog niets bekend, dewyl het in de landen, daar het van zelfs wast, niet veel geagt werd. Het schieynt, dat de wortelen van een schadelyke en kwaadaardige kragt zyn, want op Malacca vergeven ze de bonden daar mede, als ze hen dezelve onder de kost mengen; waar van haer de tanden uitvallen, zoo dat ze daar na sterven moeten, om welke oorzaak het *Colchicum*, by de Franfen *Mort au chien*, dat is hondedoot genoemd word.

Op Java heeft men tweederlei, 't een met witte, het andere met geele bloemen: welk laatste veel schadelyker is, en de bonden doet sterven, als zy 't onder eenige kost inkrygen. Het witte werd ook in de hoven geplant, dewyl zyne bladeren gebruikt werden tot de verkoelende Boborzalve, die men van buiten opgesmeert, om eenigen brand uit te trekken, en wert gemaakt van Tammobore, 't welk is de groote Curcuma, Lampoejang, en Ajuin.

Aan 't geene hier in Amboina overgebragt is, ziet men de bloeme ordinary in 't begin van November schieelyk en in menigte voortkomen, gemeenelyk twee steelen uit eene bol, ieder vertoonende eene bloem, en niet meer dan eenen dag. Anders kan het ook twee of driemaal in een jaar bloemen voortbrengen, dog nooit meer dan in November.

De Javanen nemen de bladeren, laten ze over 't vuur senzen, en drukken den sap daar van in de ooren, het welk zal de doofheid geneezen.

OBSERVATIO.

Lilium hoc, *Panocratium* a *Linnaeo* vocatur, estque *Panocratium* Spatha uniflora, petalis reflexis *Linn. Flora Zeylan. pag. 53.* quem librum antea in observationibus laudare, quod doleo, non potui, quum modo editus mox ad manus meas pervenit, cæterum dignus est, ut a quovis, qui de plantis Zeylanensibus, aliisque Indicis notitiam acquirere cupit, pervolvatur, multas enim e tenebris eruit & depromit plantas, antea non bene cognitæ, vel haud rite exploratæ, quum magni *Pauli Hermannii* ipsissimum habuerit *Herbarium* tam siccum, quam depictum Auctor, ita ut cum *Tbesauro meo Zeylanico* comparatis istis plantis, & tuto nomina ipsis inponere etiam potuerit oculatissimus & accuratissimus Botanicus, quique suo labore id porro effecit, ut Sythematische eas eleganter disposuerit, multasque antea obscuras illustraverit, qua opera *Tbesauro* meo nuper edito multam, quod mihi gratulor, lucem adtulit, ita ut plantas antea maxime incertæ & vagas, nunc in compendio quasi contractas & enucleatas facile quis dignoscere possit, præsertim si cum descriptionibus & Iconibus in *Tbesauro* exaratis comparentur, relictis modo paucis dubiis, aliis sedulo data obportunitate inquirendis.

AANMERKING.

Deze *Lelie* wert *Panocratium* van *Linnaeus* genaamt, en is het *Panocratium* met een bloem op de steel, die omgebogen bladeren draagt van *Linnaeus Flora Zeylanica pag. 53.* welk boek ik van te vooren in myne Aanmerkingen niet heb konnen aanhalen, om dat het niet lang uitgegeven zynde in myne handen zoo even pas gekomen is, het geen my spyt, anders is het waardig, dat het van ieder een, die van de Ceylonsche ofte andere Indische gewassen tragt kennis te krygen, doorgelezen en beschouwt wert, want het heldert op veele duistere planten van te vooren niet wel gekent, ofte ter degen onderzocht, wyl den Auctor het zelfde Kruidboek zoo gedroogt als geschildert, van de groote *Paulus Herman* gehad heeft, zoo dat die planten met myn *Tbesaurus Zeylanicus* vergeleeken zynde, ook zeer veilig den namen aan die heeft kunnen geven zoo een doorziende en zeer accurate Botanist, welke ook door zyn arbeid dat heeft uitgevoert, dat hy dezelve zeer net volgens zyn Systhema geschikt heeft, door welk doen aan myn *Tbesaurus* onlangs uitgegeven, waar over ik zeer voldaan ben, veel ligt bygezet is, zoo dat veele van die planten van te vooren zeer verspreid en onzekere nu in een Compendium by een gebragt en ontvoelt zynde, iemand ligt kan leeren kennen, byzonder als ze met de beschryvingen en Figuren in myn *Tbesaurus* opengelegt, vergeleeken werden, blyvende slegts eenige weinige onzekere over ter naauwkeuriger onderzoek van anderen, als dien de gelegenheid daar toe voortkomt.